

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ ПОЛЬЩІ (1921–1939 РР.)

Балинська О. М., Долинська М. С.

У статті вивчено правове поле, в межах якого провадилася нотаріальна діяльність на західноукраїнських землях у складі Польщі в міжвоєнний період. Емпіричну основу розвідки становлять праці дослідників історії держави і права України, історії цивільного й нотаріального права та нотаріального процесу, опубліковані й виявлені нормативно-правові акти відповідних галузей права, документи й матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України.

На основі аналізу нормативних документів продемонстровано, що розвиток українського нотаріату в другій половині XIX – на початку XX ст. на західноукраїнських землях, які перебували під владою Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, відповідав законодавству цих держав, що відобразило західну традицію права, зокрема й нотаріальну.

Правове регулювання нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях, які перебували в складі Австро-Угорської монархії, здійснювалося переважно Нотаріальним порядком 1871 року, відповідно до якого нотаріат підлягав корпоративній, водночас не відокремлюючись від судових органів (тобто відповідав європейській (латинській) моделі). Цей порядок діяв на території Галичини й після розпаду Австро-Угорщини: як у Західній Українській Народній Республіці, так і після передачі в 1923 році Галичини до складу Польщі – до 1 липня 1934 року. Далі питання нотаріату регулювало Право про нотаріат, яким розпочато новий етап в історії як польських нотаріусів, так і нотаріусів на західноукраїнських землях, що знаходилися під юрисдикцією Польщі. Нотаріусів визнано високоосвіченими та висококваліфікованими незалежними юристами з правом професійного об'єднання.

Ключові слова: нотаріат, нотаріальна дія, нотаріальна контора, нотаріальна палата, субститут (заступник), асесор (помічник).

В статті вивчено правове поле, в рамках якого проводилася нотаріальна діяльність на західноукраїнських землях в складі Польщі в міжвоєнний період. Емпіричну основу становлять роботи дослідників історії держави і права України, історії громадянського й нотаріального права й нотаріального процесу, опубліковані й виявлені нормативно-правові акти відповідних галузей права, документи й матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України.

На основі аналізу нормативних документів продемонстровано, що розвиток українського нотаріату во второй половині XIX – на початку XX в. на західноукраїнських землях, знаходившихся під владою Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, відповідав законодавству цих держав і відобразило західну традицію права, в тому числі нотаріальну.

Правове регулювання нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях, які знаходилися в складі Австро-Угорської монархії, здійснювалося переважно Нотаріальним порядком 1871 року,

согласно которому нотариат подлежал корпорации, при этом не отделяясь от судебных органов (то есть отвечал европейской (латинской) модели). Этот порядок действовал на территории Галичины и после распада Австро-Венгрии: как в Западной Украинской Народной Республике, так и после передачи в 1923 году Галичины в состав Польши – до 1 июля 1934 года. Далее вопрос нотариата регулировало Право о нотариате, которым начат новый этап истории польских нотариусов и нотариусов на западноукраинских землях, находившихся под юрисдикцией Польши. Нотариусы признаны высокообразованными и высококвалифицированными независимыми юристами с правом профессионального объединения.

Ключевые слова: нотариат, нотариальное действие, нотариальная контора, нотариальная палата, субститут (заместитель), асесор (помощник).

The article examines the legal field in which the notary activity was carried out on the western Ukrainian lands as a part of Poland during the interwar period. The empirical basis of the research constitutes the works of researchers in the field of the history of the state and the law of Ukraine, the history of civil and notarial law and the notarial process, normative legal acts of the relevant branches of law, documents and materials of funds of the Central State Historical Archives of Ukraine are published and revealed.

On the basis of the analysis of normative documents, it is pointed out that the development of the Ukrainian notary in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries on the western Ukrainian lands under Austro-Hungarian, Polish, Romanian authorities corresponded to the legislation of these states, reflecting the western tradition of law, in particular notarial.

Legal regulation of notary activities in the West Ukrainian lands, which were part of the Austro-Hungarian monarchy, was carried out mainly by the Notary Order of 1871, according to which the notary was subject to the corporation, while not separating from the judicial authorities (that is, it corresponded to the European (Latin) model). This procedure acted on the territory of Galicia even after the collapse of Austria-Hungary: both in the Western Ukrainian People's Republic and after the transfer in 1923 of Galicia to Poland - by July 1, 1934. Further questions of the notary were regulated by the "Law on Notary", which launched a new stage in the history of both Polish notaries and notaries on the western Ukrainian lands under the jurisdiction of Poland. Notaries have been recognized as highly educated and highly qualified independent lawyers with the right of professional association.

Key words: notary, notary act, notarial office, notary board, substitute (deputy), assessor (assistant).

Постановка проблеми. У листопаді 1918 року у Львові було проголошено Західну Українську Народну Республіку (далі – ЗУНР), до складу якої ввійшли Східна Галичина, Північна Буковина та частина Закарпаття – українські повіти. Однак після захоплення Північної Буковини Румунією й переходу Закарпаття спочатку до Угорщини, а 1919 році до Чехословаччини реально лише Східна Галичина була складником ЗУНР.

16 листопада 1918 року було прийнято закон «Про адміністрацію Західноукраїнської Народної Республіки», відповідно до якого залишалось чинним попереднє австрійське законодавство за умови, що воно не суперечило інтересам і цілям української держави. Відповідно, на своїх місцях залишалися попередні нотаріуси та працівники їхніх канцелярій. Водночас, за свідченнями сучасників, чимало працівників покинули нотаріальні контори через нестабільність ситуації, військові дії, безлад, розруху [1, с. 25].

В умовах становлення основних державно-правових інститутів України зростає інтерес до історії процесів правотворення, зокрема, у сфері нотаріальної діяльності. Недостатність знань з історії становлення правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні, існування значної кількості дискусійних проблем, необхідність удосконалення законодавства стосовно правового регулювання нотаріальними органами – усе це зумовлює потребу нових досліджень.

Метою статті є вивчення правового поля, в межах якого провадилася нотаріальна діяльність на західноукраїнських землях у складі Польщі в міжвоєнний період.

Стан дослідження. Здебільшого емпіричну основу дослідження становлять праці дослідників історії держави і права України, історії цивільного й нотаріального права та нотаріального процесу, опубліковані й виявлені нормативно-правові акти відповідних галузей права, документи й матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України.

Виклад основних положень. 17 березня 1919 року Державний секретаріат судівництва ухвалив Розпорядок про тимчасову організацію нотаріусів [2]. Цей нормативний акт затвердив текст нотаріальної присяги, а саме: «Прирікаю, як нотар, бути вірним Українській Народній Республіці, повинуватися законам і розпорядкам Української Народної Республіки, сповнювати уряд нотаря ревно і совісно та все мати на увазі добро і пожиток Української Народної Республіки» [2, с. 27]. Варто зауважити, що нотаріальну присягу приймали як нотаріуси, так і нотаріальні субститути. Розпорядок установлював також норми, згідно з якими нотаріуси провадили свою діяльність відповідно до австрійського нотаріального законодавства в частині, що не суперечать державності Української Народної Республіки.

До 30 квітня всі нотаріуси мали затвердити нові урядові печатки із зображенням герба об'єднаної Української Народної Республіки (тризуб Володимира Велико) та написом українською мовою, що позначає ім'я, прізвище, урядовий титул нотаріуса, місце урядування й судовий округ. Крім того, печатка могла містити відомості про нотаріуса та мовами законно визнаних національних меншин [3, с. 130]. Указані норми були використані й у розробленні печаток приватних нотаріусів уже незалежної України.

Як стверджує Л. Ясінська, нотаріусів, які відмовлялися виконувати згадані вимоги, звільняли з посади, а на їхнє місце Секретаріат судівництва призначав нотаріальних субститутів. Показовим, на нашу думку, було положення Розпорядку, яке вимагало від працівників нотаріату знання української мови. І хоча австрійське законодавство (передусім закон 1866 року про крайові мови та розпорядження Міністерства юстиції 1864 року) зобов'язувало нотаріуса забезпечити (самому або

через перекладачів) здійснення нотаріальної процедури мовами місцевого населення, поляки (а саме вони становили більшість від загальної кількості нотаріусів Східної Галичини) зовсім не поспішали виконувати ці приписи. Функції нотаріальної палати у Львові, а також окружного й Вищого Суду, визначені нотаріальним законодавством, унаслідок окупації Львова польськими військами тимчасово мав виконувати окружний суд у Станіславові (нині Івано-Франківськ). Із тих самих причин повноваження Перемишльської нотаріальної палати й окружного суду виконував окружний суд у Самборі [3, с. 131].

Загальне керівництво нотаріатом здійснював особово-управляючий відділ Державного секретаріату судівництва.

Відносна стабільність політико-економічної ситуації в країні, на думку Л. Ясінської, дала можливість відновити роботу закритих у часи війни нотаріальних контор: адже в Західну Україну повернулися ті нотаріуси, які, не бажаючи присягати на вірність Українській державі, змушені були залишити свої посади. Уже в липні 1919 року відновили свою діяльність Львівська й Перемишльська нотаріальні палати. Однак у той час нотаріат переживав значні труднощі, зумовлені звільненням багатьох нотаріальних посад [3, с. 131-132].

Як свідчать архівні матеріали, в липні 1919 року Львівська нотаріальна палата приступила до вироблення пропозицій щодо зайняття вивільнених 27 посад у її окрузі [3, с. 132]. «Є досить трудним, в тих переломних часах, завдання на 27 посад нотаріальних представити відповідних кандидатів, які б не тільки гідно свій уряд виконували, але також були позитивним чинником при відбудові Вітчизни Польської. На Палаті лежить найвища відповідальність за належне обсадження важливих посад, хоча і суд першої інстанції і апеляційний суд зроблять в тій справі свій внесок, але найавторитетніший, найкомпетентніший внесок повинна зробити Палата, яка найкраще знає усіх прохачів про посаду нотаріусів і найкраще може оцінити, кому і яка посада повинна бути надана. В своїх пропозиціях повинна Палата керуватися інтересами гідності стану і добра для людей, аби кожен із нотаріусів був на відповідному місці, на котрому з користю для держави міг свій уряд виконувати. Але і інтереси самих нотаріусів мусять тут враховуватись. Нотаріальна палата має брати до уваги, наскільки сильно постраждали нотаріуси під час окупації російської і української, чи була зруйнована контора, які вони мали доходи колись і яким є їхнє теперішнє економічне становище. Також Палата мусить враховувати, що в тих повітах, де населення польське становить 40-50%, на посаду бажано призначати поляка. Крім того, мусить Палата в своїх пропозиціях враховувати, якою була поведінка кандидатів на посади польської національності під час української окупації, а щодо українців – у якій мірі вони виступали проти польської людності і чи вже склали присягу на вірність Польщі» [4, арк. 1].

Також Палата зобов'язувала тих нотаріусів, які склали присягу на вірність українській державі, подати докладні звіти про своє урядування за останній рік [3, с. 132]. Прикладом може слугувати звіт нотаріуса з Радехова Здислава Венцковського, поданий до Львівської нотаріальної палати вже 25 липня 1919 року, а саме: «Я, нотаріус, Здислав-Казімеж Венцковський,

урядові українському жодної присяги не зложив, лише тільки приречення згідно з Розпорядженням урядового Секретаріату судового з дня 17 березня 1919 року і то на письмі. Печатку українську застосовував від 15 квітня до 9 травня 1919 року. Упродовж усього часу української окупації складав усі документи виключно польською мовою» [4, арк. 17].

Далі пояснювались причини складення «службового приречення». Серед них наведено такі: бажання дотриматися розпорядження Ліквідаційної комісії від 5 грудня 1918 року щодо заборони публічним функціонерам покидати самовільно свій уряд. А для цього необхідно було скласти приречення [3, с. 133].

«Інакше, – пише З. Венцковський, – моє місце зайняв би нотаріальний субститут, звичайно – українець. Не викликає сумніву, що у випадку не зложення приречення наразився би я разом із своєю родиною на розмаїті утиски і репресії з боку українського уряду» [5, арк. 18]. Приблизно такого самого змісту були звіти й інших нотаріусів [3, с. 133]. Очевидно, що нотаріальна діяльність потребувала змін.

Заслуговує на підтримку обґрунтований належним чином висновок Л. Ясінської, що в різних частинах польської держави діяло різне, не узгоджене між собою законодавство щодо регулювання нотаріату. На теренах колишнього Королівства Польського залишилося чинним російське Нотаріальне положення 1866 року. Змінилася лише назва уряду, термін «рент» було замінено на «нотаріус». На землях, що входили до складу Австро-Угорської імперії, продовжувало діяти австрійське нотаріальне Положення 1871 року. Отже, нотаріат у Галичині й далі розвивався на підвалинах, закладених попередніми десятиліттями. Л. Ясінська стверджує, що Австрійське нотаріальне положення 1871 року діяло на території Галичини після загарбання Польщею 1919 року аж до 1 липня 1934 року [6, с. 13]. Представники нотаріату активно включилися в реформування нотаріальної діяльності на теренах Польщі. Не були винятком і нотаріуси Галичини.

Так, за ініціативи нотаріуса доктора Т. Старжевського, довголітнього президента Краківської нотаріальної палати, було організовано співпрацю Краківської, Перемишльської та Львівської палат. Був скликаний перший з'їзд нотаріусів Польщі, який відбувся в Кракові 4 червня 1922 року, а також другий з'їзд, що проходив у Варшаві 16 листопада 1924 року. На цих з'їздах точилися дискусії стосовно нового закону, організації й засад функціонування нотаріусів, їхнього статусу і професійного самоуправління [7, арк. 2].

Зокрема, з'їзд у Кракові ухвалив основні положення, яким мав відповідати майбутній закон, а саме: нотаріат має бути вільним, а не державним; наріжним каменем організації нотаріату має бути широке самоврядування; чітке розмежування сфери діяльності нотаріату, адвокатури й суду; необхідно запровадити єдиний професійний іспит; існування не менш як чотирирічного нотаріального стажування; поширення нотаріального примусу в справах щодо нерухомості на всі дільниці [8, с. 134].

Приблизно в цей самий час розпочала свою діяльність над нотаріальною ординацією й Кодифікаційна комісія. Нею були вироблені та розіслані для обговорення Основні засади діяльності нотаріату. У них нотаріуса визнано виконувачем вільного (приватного) урядуван-

ня, «особою публічної довіри», яка не є державним службовцем, проте перебуває під контролем держави в особі Міністерства юстиції і загальних судів [9, с. 52].

Упродовж наступних років було розроблено декілька проектів нотаріального закону, зокрема найбільш ґрунтовними були два: професора В. Яворського та спеціальної підкомісії Кодифікаційної комісії за авторством варшавського нотаріуса Я. Глясса.

Проект Я. Глясса був «комплікацією досі обов'язуючих приписів у поодиноких займанщинах, причому однак до цієї комплікації автор додає деякі новості» [10, с. 10]. Цей проект з урахуванням зауважень до нього був предметом розгляду на сімнадцяти засіданнях нотаріальної підкомісії Кодифікаційної комісії. У вересні 1932 року вона закінчила перше читання проекту, остаточний текст якого опубліковано на початку 1933 року [8, с. 143].

Закон «Право про нотаріат», затверджений розпорядженням Президента Речі Посполитої від 27 жовтня 1933 року, складався з трьох частин (Нотаріальний устрій; Учинення нотаріальних дій; Вступні положення та містив) і 150 статей. Як справедливо зауважує Я. Глясс, заслуга нового закону полягала в тому, що вперше рівномірно по всій країні виокремлено нотаріусів як виконавців незалежної юридичної професії, яка вимагає високої кваліфікації [11]. Серед польських дослідників і нотаріусів він отримав назву «Конституція польського нотаріату» [12].

Право про нотаріат 1933 року визначало нотаріуса як публічного функціонера, уповноваженого укладати й засвідчувати акти та документи, яким сторони зобов'язані або прагнуть надати юридичної сили, а також виконувати інші, передбачені в законі нотаріальні дії. Ми погоджуємося з Л. Ясінською, що таке визначення свідчило про публічний характер функцій нотаріуса водночас без визнання його державним службовцем і надавало нотаріатові широкого професійного самоуправління [13, с. 381].

Кількість нотаріусів і їхні робочі місця для кожного окружного суду визначав Міністр юстиції. Відповідно до Міністерського наказу, визначено кількість нотаріусів у державі: у 1933 році – 779; 1934 році – 780. Найбільше (187 посад нотаріусів) передбачалося в окрузі апеляційного суду у Варшаві. Львівська палата об'єднувала лише 163 нотаріуси [14, с. 17-20].

Відповідно до чинного законодавства, нотаріус мав провадити свою діяльність у межах дії окружного суду та свого робочого місця, незважаючи на місце проживання чи перебування осіб, яких певна дія стосувалася.

Офіційною мовою нотаріального діловодства стала польська, а використання інших мов відбувалося за окремими приписами.

Не можна не оминати питання порядку призначення на посаду нотаріуса. Так, відповідно до ст. 7 Закону, на посаду нотаріуса могла бути призначена особа, яка є громадянином Польщі та володіє повним обсягом цивільних прав; досягла 30 років, вільно володіє польською мовою усно й письмово; позитивно характеризується; здобула університетську юридичну освіту; пройшла стажування в нотаріуса та склала нотаріальний іспит.

Водночас ст. 8 передбачала звільнення від стажування й іспиту осіб, які пропрацювали п'ять років на посаді суддів і прокурорів. У виняткових випадках на посаду

нотаріуса могла бути призначена особа на основі особистої кваліфікації, пов'язаної з діяльністю в системі державної служби, що гарантувало належне виконання нею обов'язків нотаріуса. Така особа мала скласти нотаріальний іспит та отримати згоду прем'єр-міністра.

Щоб обійняти посаду, нотаріус мав зголоситися до голови відповідного окружного суду впродовж чотирнадцяти днів із дня призначення. Нотаріус, який переходив з однієї посади на іншу, а також особа, яка переходила з іншої посади на державній службі на посаду нотаріуса, також мали повідомляти про зайняття нової посади протягом 14 днів із дня складання попередніх обов'язків. Зауважуємо, що необґрунтоване нескладання повноважень у встановлені терміни давало Міністру юстиції право скасувати призначення особи на посаду нотаріуса. Обіймаючи посаду, нотаріус складав у присутності голови окружного суду присягу.

Окремої уваги заслуговують питання звільнення нотаріуса від виконання своїх обов'язків. Законодавцем у ст. 12 Закону перелічено підстави звільнення нотаріуса з посади. Так, Міністр юстиції звільняє нотаріуса з посади в таких випадках: 1) за власним бажанням; 2) через інвалідність або розлад фізичного чи психічного стану, а також через неспроможність протягом тривалого часу виконувати свої функції; 3) у разі втрати в судовому порядку цивільної дієздатності або обмеження на здійснення цих прав; 4) вироку дисциплінарного суду [15].

Варто підкреслити, що розділ третій згаданого Закону був присвячений правам та обов'язкам нотаріусів, за якими нотаріус мав виконувати свої зобов'язання відповідно до закону та своєї совісті, а також для захисту авторитету й гідності свого становища.

Суттєве значення мали норми ст. 14 Закону, якими врегульовано питання дотримання нотаріальної таємниці. Зокрема, нотаріус був зобов'язаний зберігати в таємниці обставини, про які дізнався, виконуючи свої функції, а також у разі, коли нотаріус був свідком у суді.

Також законодавець не оминув проблеми обмежень у провадженні нотаріальної діяльності. Відповідно до ст. 15 Закону, нотаріус не може обіймати іншої посади, за винятком посад професора, доцента або викладача в академічних школах, однак це не має заважати провадженню нотаріальної діяльності. Нотаріус, обраний до Сейму Польського чи Сенату, отримує від президента апеляційного суду звільнення на час дії мандату, а також дозвіл на уповноваження для одного з асесорів (помічників) нотаріуса округу апеляційного суду для заміщення його на цей час.

Також нотаріус не мав права займатися іншими заняттями, які заважають виконанню своїх обов'язків або не є гідними його становища. Не дозволено, зокрема, мати справу з торгівлею, промисловістю й посередницькою діяльністю.

Цікавим із погляду теми дослідження є питання щодо режиму роботи нотаріуса (ст. 19 Закону). Зокрема, нотаріус повинен бути на робочому місці в офісі по буднях, принаймні сім годин. Зауважимо, що графіки роботи нотаріусів для всього окружного суду апеляційної інстанції визначав голова апеляційного суду, дослухаючись до думки нотаріальної ради. За необхідності нотаріус вправі вчиняти нотаріальні дії у звичайні робочі години за межами офісу, тобто за викликом. Також

у невідкладних випадках нотаріусу було надано право вчиняти нотаріальні дії в позаробочий час, зокрема неділю і святкові дні.

Варто зазначити, що законодавцем у § 2 ст. 22 було встановлено правило, згідно з яким нотаріуси мали право на пенсію від Скарбниці державної й не зобов'язувалися вступати в організації обов'язкового страхування. Зокрема, нотаріус мав право на пенсію від державного казначейства, натомість не отримував половини зарплати до кінця року його призначення, а наступного календарного року й надалі отримував половину пенсійної зарплати тільки тоді, якщо його чистий прибуток у попередньому календарному році не перевищував 10 000 злотих.

Я. Левицький зауважував, що «іменуючи значну кількість емеритованих судовиків чи яких інших урядовців нотаріями – скарб автоматично звільнюється від обов'язку плачання їм емеритури» [16, с. 26]. Тобто держава надавала право посадовцям пенсійного віку обіймати посади нотаріуса та звільнялася від обов'язку платити їм пенсію.

Варто наголосити на тому, що ст. 23 Закону встановлювала важливе, на нашу думку, правило, згідно з яким нотаріус під час учинення нотаріальних дій користується правом захисту державних службовців.

У контексті дослідження дуже важливими є норми, що стосуються діяльності нотаріальних палат і Рад нотаріальних. Необхідно звернути увагу на те, що кожна Нотаріальна палата була юридичною особою. Нотаріальна рада діяла на місці перебування палати і складалася з 9 членів у палатах, що мали у своєму складі до 100 нотаріусів; із 11 членів – від 100 до 200 нотаріусів та з 13 членів у палатах із кількістю нотаріусів понад 200 чоловік.

Законодавець передбачив, що загальні збори нотаріусів були чергові або позачергові. Чергові збори нотаріусів проводилися щороку в травні, а позачергові – скликалися впродовж місяця на пропозицію голови апеляційного суду, або на підставі резолюції нотаріальної ради, або на вимогу п'ятої частини нотаріусів, що входять до палати.

Окремо варто зазначити, що, відповідно до § 3 ст. 27, загальні збори зобов'язані були відвідувати всі нотаріуси, які є членами палати. Про причини, дату й місце проведення зборів заздалегідь повідомляли кожного нотаріуса окремо. Якщо нотаріуси не брали участі в засіданні без вагомих підстав, то вони підлягали штрафу в розмірі до 100 злотих.

Повноваження зборів передбачали таке: скликання зборів членів нотаріальної ради; створення фонду взаємодопомоги й обов'язкового страхування на випадок смерті або для непрацездатних членів палати; прийняття бюджету й суми річних внесків для потреб Палати; розгляд інших спільних питань, що стосуються діяльності нотаріусів, які представляла зборам нотаріальна рада для вирішення; розгляд звернень членів палати із загальних питань, що стосуються діяльності палати, які надійшли щонайменше від 10 членів до нотаріальної ради не пізніше ніж за 14 днів до засідання.

Рішення загальних зборів уважалися чинними незалежно від кількості присутніх та ухвалювалися їх більшістю. У разі рівності голосів перевагу мав голос голови. Те саме стосується виборів, однак якщо не обрано простою більшістю жодного кандидата, то наступним

був вибір між кандидатами, які набрали найбільшу кількість голосів. Вибори членів нотаріальної ради відбувалися через таємне голосування. Термін перебування члена нотаріальної ради тривав 3 роки. Водночас можна було щорічно змінювати третю частину складу ради. Члени нотаріальної ради могли бути переобрані тільки після року з дати відставки. Однак член нотаріальної ради не міг відмовитися від мандата.

Також нотаріус сплачував на потреби нотаріальної палати щорічні внески, а згідно з ухвалою палат – інші внески до фондів взаємодопомоги та на обов'язкове страхування.

Цікавими є норми розділу V Закону, які присвячено нагляду над нотаріатом і відповідальності нотаріусів за шкоду. Органами, які здійснювали нагляд над нотаріусами, були й суди, і нотаріальна рада. Згідно зі ст. 37 Закону, нагляд за діяльністю нотаріусів здійснював голова окружного суду. Таке саме право належало водночас голові апеляційного суду щодо нотаріусів округу апеляційного суду. Цей нагляд голови суддів здійснювався особисто чи через делегованого суддю.

Рада нотаріальна здійснювала нагляд за нотаріусами округу палати, або через своїх членів, або через призначених для цієї мети нотаріусів, які не були членами ради. Нагляд відбувався періодично в такий спосіб, що протягом 3 років усі нотаріальні офіси підлягали принаймні одноразовій ретельній перевірці. Крім того, рада могла проводити надзвичайні перевірки. З кожної перевірки мав бути складений докладний протокол. Однак наголошуємо, що основний нагляд за нотаріусами та органами нотаріальних палат, відповідно до ст. 42 Закону, здійснював міністр юстиції.

Також важливими, на нашу думку, є норми глави VII Закону, що присвячені стажистам та асесорам (помічникам і в певних випадках заступникам) нотаріуса.

Річ у тім, що стажистом нотаріуса могла бути лише особа, яка відповідає умовам, зазначеним у пп. 2, 4 і 5 ст. 7 (тобто вимогам, що висуваються до нотаріуса), та надала згоду нотаріуса про готовність прийняття її на стажування. Однак питання про зарахування заявників (майбутніх стажистів) вирішувала нотаріальна рада, яка до ухвалення рішення отримувала схвалення апеляційного суду. Після складання нотаріального іспиту стажист ставав асесором нотаріальним. Асесор нотаріальний міг бути уповноваженим на заміщення нотаріуса.

Частина 2 Закону присвячена порядку вчинення нотаріальних дій.

Компетенцію нотаріусів встановлено в ст. 63 Закону, зокрема нотаріус складає нотаріальні акти, видає виписи, витяги та копії, засвідчує повноваження, підписи на заявах сторін, готує протоколи, опротестовує векселі, чеки й інші документи, приймає для зберігання документи, кошти або цінні папери. Однак нотаріус не вправі вчиняти нотаріальні дії, які суперечать закону, громадському порядку та добрим звичаям.

У статті 65 Закону законодавцем встановлено обмеження в учиненні нотаріальних дій. Згідно з вимогами § 1 ст. 65 Закону, нотаріус не мав права вчиняти нотаріальні дії від свого імені; від імені своєї дружини та осіб, які є його кровними або прямими родичами без обмеження; осіб, які є його родичами по бічній лінії аж до четвертого ступеня або свояками до третього ступеня включно; осіб, з якими нотаріус мав узи

усиновлення, опіки чи піклування; установ або організацій, у яких нотаріус мав частку [15]. Однак обмеження стосувалися не лише самого нотаріуса, а також його заступника, осіб, які перебували у відносинах, зазначених у вказаному пункті, допоки тривало заміщення нотаріуса чи замісника.

Цікавим є те, що обмеження, передбачені в § 1 ст. 65 Закону, крім останнього, діяли навіть після припинення шлюбу нотаріуса чи його заступника. Також законодавець у ст. 66 Закону передбачив порядок оскарження нотаріальних дій. Наприклад, у разі відмови нотаріуса від учинення нотаріальної дії зацікавлена особа була вправі звернутися зі скаргю в окружний суд за місцем перебування нотаріуса в термін, що не перевищує двох тижнів.

Важливими, на нашу думку, є норми ст. 69 Закону, відповідно до яких нотаріус перед учиненням нотаріальної дії мав установити особу людини, яка звернулася за наданням послуги. Якщо особа нотаріусові особисто була невідома, то її особу могли підтвердити двоє знайомих нотаріусові осіб. Це повторюють норми щодо встановлення осіб, передбачені Австрійським нотаріальним порядком. Однак законодавець також надав право нотаріусу встановлювати (ідентифікувати) особи сторін на підставі посвідчення або іншого документа, якщо ні він особисто, чи його знайомі не могли це зробити. Водночас спосіб встановлення особи повинен бути зазначений нотаріусом у документі.

Не оминув увагою законодавець проблем учинення нотаріальних дій за участю неграмотних осіб чи таких, що не можуть підписатися, або сліпих, глухих, німих чи глухонімих. Для вчинення дій за участю вказаних осіб необхідною була присутність двох свідків. Свідком могла бути повнолітня особа, яка вміє писати й читати польською мовою, наділена повними цивільними та громадянськими правами й відома нотаріусові особисто.

Не могли бути свідками сліпий, глухий, німий чи глухонімих; працівник канцелярії нотаріуса та слуги будинку нотаріуса; особи, які перебувають із нотаріусом у стосунках, що не дозволяють йому або від його імені вчиняти нотаріальні дії. Відповідно до § 1 ст. 75, якщо в учиненні нотаріальних дій брали участь особи, які були неписьменними чи не могли розписатися, то в документі вони проставляли чорнилами відбитки пальців, поряд із якими свідок підписувався. Акцентуємо увагу на тому, що законодавець забороняв нотаріусові вчиняти нотаріальні дії, якщо він був переконаний у недієздатності особи, яка звернулася за їх учиненням.

Як у сучасній нотаріальній діяльності, кожному нотаріальному документу присвоювався номер, який відповідав номеру, під яким документ був записаний у книгу (сучасний реєстр нотаріуса).

Також нотаріус стягував збори державні та муніципальні, згідно зі спеціальними положеннями. Зауважимо, що, відповідно до ст. 80, нотаріус зобов'язаний був на кожному документі зазначити суму стягнутої плати.

Нотаріальний акт складався лише у випадках, коли сторони повинні були або бажали надати акту сили публічного документа. Нотаріальні акти мали бути розроблені нотаріусом у зрозумілій доступній формі. Також нотаріус зобов'язаний був надавати відповідні роз'яснення сторонам стосовно правового акта щодо кожного запиту, навіть із власної ініціативи, якщо, на його думку, це необхідно зробити.

Відповідно до ст. 84, нотаріальний акт мав містити таку інформацію:

- 1) день, місяць і рік укладення, а за необхідності або на прохання сторін – годину та хвилину початку підписання акта;
- 2) місце складання акта;
- 3) найменування й місце праці нотаріуса, якщо акт укладав заступник, то ще й ім'я та прізвище заступника;
- 4) ім'я, прізвище й місце проживання сторін акта та осіб, запрошених до укладення акта;
- 5) згоду сторін за необхідності діяти на підставі доданих документів;
- 6) затвердження на прохання сторін фактів, що відбулися під час складання акта;
- 7) твердження, що акт був прочитаний, затверджений і підписаний;
- 8) підписи сторін та осіб, які були запрошені до укладення акта;
- 9) підпис нотаріуса [16].

Приблизно така форма нотаріального акта використовується сучасними нотаріусами.

Можливе було укладення додатків до нотаріальних актів, які також повинні були підписаними особами, які підписали акт, і нотаріусом.

Тут варто звернути особливу увагу на зміст ст. 88 Закону, згідно з якою нотаріальний акт, складений із порушенням приписів ст. ст. 65, 70, 71, 72, 75, 78 і 84, не мав сили офіційного документа.

Варто окремо підкреслити, що нотаріуси зобов'язані були зберігати оригінали актів і протоколів і відписи вчинених протестів. Не пізніше ніж наприкінці кожного календарного року оригінали актів і протоколи оформлялися в хронологічному порядку. У разі припинення повноважень нотаріуса його записи та книги, а також наряди для зберігання документів передавали до нотаріального архіву, кошти й цінні папери – до судового депозиту. Особа, яка зайняла місце попереднього нотаріуса, вправі була отримати дозвіл від голови окружного суду на зберігання нотаріальних актів свого попередника.

Також суттєве значення має розділ X «Книга нотаріуса» Закону, який присвячений веденню нотаріального діловодства. Законодавець зобов'язував нотаріуса вести такі книги: реєстр (Repertorium), книгу протестів, алфавітний покажчик, книгу депозитів, книгу доходів і витрат. Зразок нотаріальних книг установлював міністр юстиції.

Найбільш поширеними в цей період нотаріальними діями були посвідчення договорів: купівлі-продажу, дарування, міни, позики, застави; складання заповітів тощо.

Об'єднання польських нотаріусів відбулося під час Другої Республіки, за незалежності. Нотаріус цього періоду ще не становив основного правового й морального стандарту для наступного покоління нотаріусів. Тому так звані міжвоєнні нотаріуси створили окремі по всій країні професійні групи, усвідомлюючи свої цілі та призначення для реконструкції польської держави. Відповідно до Положення про нотаріусів, вони визначені як посадові особи, що дало змогу надати нотаріусові – уперше в країні загалом – статусу професійного самоврядування. Згідно з Регламентом 7, палати нотаріуса створено у Варшаві, Познані, Львові, Кракові, Любліні, Катовіце та Вільнюсі [17].

Так, у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Львові містяться окремі документи про діяльність нотаріусів у Львівському апеляційному судовому окрузі діловодно-організаційного характеру, а саме: Проект статуту про Нотаріальну палату 1926 року [18]; протоколи засідань Ради Львівської нотаріальної палати 1937-1939 років [19; 20]; протоколи загальних зборів Львівської нотаріальної палати 1934 року [21] і 1937 року [19]; Свідоцтва про складання екзамену на звання нотаріуса 1921 року [22] та 1922 року [23]; матеріали про прийняття нотаріальної присяги за 1920 рік [24] та 1927 рік [25]; Списки нотаріальних асесорів Львівського Апеляційного округу 1937 року [26]; листування Міністерства юстиції, Окружного суду й Нотаріальної палати з питань нового зразка нотаріальної печатки [27]; рішення про допуск нотаріусів до прийняття посади [28]; звіти Львівської нотаріальної палати про вакантні посади нотаріусів [29] тощо. Також у матеріалах архіву знаходиться Інструкція для нотаріусів у провадженні спадкових справ, затверджена Міністерством юстиції (Справедливості) 17 лютого 1921 року за № 5007/17№/21 [30].

Львівська нотаріальна палата займалася не лише наглядом за діяльністю нотаріусів, а й зведенням адміністративно-житлового будинку на вулиці Саксаганського (в минулому – Романовича), 6, який зберігся як пам'ятка діяльності довоєнного нотаріату. Напередодні Другої світової війни в будинку розташовувалися офіси 11 нотаріусів, консульство Італії, кабінет лікаря, приватне кадастрове бюро, управління архітектури тощо. У будинку було все, крім надійного сховища [31].

Австрійське й польське законодавство, яке впродовж семи десятиліть діяло на західноукраїнських землях, чітко визначало правовий статус, функції, порядок управління нотаріальних палат. Головним функціями цих органів професійного самоуправління були охорона честі й гідності членів об'єднання, здійснення нагляду за діяльністю нотаріусів, сприяння здійсненню заходів, спрямованих на зміцнення та розвиток нотаріального права, а також піклування про сумлінне й чесне виконання нотаріусами своїх обов'язків. При цьому діяльність нотаріальних палат була не формальною, а дієво впливала на політику держави в особі Міністерства юстиції щодо нотаріату, про що свідчать й архівні матеріали [3, с. 136].

Висновки. Як видно з аналізу нормативних документів, розвиток українського нотаріату в другій половині XIX – на початку XX ст. на західноукраїнських землях, які перебували під владою Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, відповідав законодавству цих держав, що відображало західну традицію права, зокрема й нотаріальну.

Правове регулювання нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях, які перебували в складі Австро-Угорської монархії, здійснювалося переважно Нотаріальним порядком 1871 року, відповідно до якого нотаріат підлягав корпорації, водночас не відокремлюючись від судових органів (тобто відповідав європейській (латинській) моделі). Цей порядок діяв на території Галичини й після розпаду Австро-Угорщини: як у Західній Українській Народній Республіці, так і після передачі у 1923 року Галичини до складу Польщі – до 1 липня 1934 року. Далі питання нотаріату регулювало Право про нотаріат, яким розпочато новий етап

в історії як польських нотаріусів, так і нотаріусів на західноукраїнських землях, що знаходилися під юрисдикцією Польщі. Відповідно до цього нормативного акта, нотаріусів визнано високоосвіченими та висококваліфікованими незалежними юристами з правом професійного об'єднання.

Література

1. Limanowski A.K. Stan notarialny Wschodney Malopolski w chwilach przelomowych. R. 1914-1920. Lwow, 1920. 40 s.
2. Розпорядок Державного Секретаріату судівництва з дня 1 марта 1919 р. про тимчасову організацію нотарів. Вісник державних законів і розпорядків Західної області Української Народної Республіки. 1919. Ч. 32. Вип. 4. С. 27-28.
3. Ясінська Л.Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Львів, 2005. 210 с.
4. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Ф. 369. Оп. 1. Спр. 1.
5. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Ф. 369. Оп. 1. Спр. 125.
6. Ясінська Л. Коли нотаріусом був доктор права. Нотар – XXI. 2003. № 3 (13). С. 9-13.
7. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Ф. 369. Оп. 1. Спр. 21.
8. Malec D. Postawowe zasady ustroju polskiego notariatu w swietle projektow i opinii z lat 1918-1933. Czasopismo prawno-historyczne. 2000. Zeszyty 1-2. T. LII. S. 127-149.
9. Jaworski W.L. Reforma notariatu. Krakow, 1919. 146 s.
10. Винницький М. Проект нотарійного закону. Життя і право. Львів, 1932. Ч. 4 (23). С. 10-24.
11. Glass J. Rzut oka na polską ustawę notarialną. PN. 1933. № 10. S. 24, 26.
12. Kostórkiewicz T. Konstytucja notariatu polskiego. PN. 1933. № 13. S. 4.
13. Ясінська Л.Е. Особливості розвитку нотаріату на західноукраїнських землях. Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки». 2008. Вип. 39. С. 377-382.
14. Ustalenie stanowisk notariuszów. Od 1 I 1934 r. 780 notariuszów w państwie. PN. 1933. № 12. S. 17-21.
15. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitey z dnia 27 X 1933 r. Prawo o notariacie. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitey Polsky. 1933. № 84. S. 1570-1583.

16. Левицький Я. Нотарійний примус. Життя і право. Львів, 1934. № 1 (28). С. 22-26.

17. Historia-notariatu. URL: <http://www.gdin.pl/notariat...polsce/historia-notariatu>.

18. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1542.

19. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 4843.

20. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 4959.

21. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 4408.

22. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 654.

23. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 978.

24. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 374.

25. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 2128.

26. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 4957.

27. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 322.

28. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1034.

29. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 237.

30. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 535.

31. Кучабський О. Будинок, який звела палата. Нотар. 1999. Травень. С. 5.

*Балинська О. М.,
доктор юридичних наук,
професор, проректор
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

*Долинська М. С.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівського державного університету
внутрішніх справ*